

ВОЛОДИМИР
ДЕРЖАВИН

ДФОРИЗМИ

МЮНХЕН
1966

АФОРИЗМИ

Володимир Державин

АФОРИЗМИ

diasporiana.org.ua

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА УТГІ

Ч. 2

Мюнхен 1966

*В пошану світлій пам'яті Автора
видали приятелі*

Проф. д-р Володимир Державин

ВОЛОДИМИР МИКОЛОВИЧ ДЕРЖАВИН

I

Видання цієї невеличкої обсягом і багатої змістом книжки є зумовлене не тільки нашою любов'ю надзвичайного — чи ж бо це не надзвичайне, що вона появляється в випусках УТГІ? — а й подивом, пошаною й теплими почуттями до її Автора, з яким ми перебували разом багато-багато годин на протязі довгих років, поєднані чисто людськими зв'язками і спільними теоретичними заінтересуваннями.

Однак у цьому можна вбачати тільки обов'язок приятеля, що хотів би чи не найтривкіше з творчої спадщини Покійника оприлюднити і тим її нашій спільноті пригадати й Автора звеличити.

Так, це важливий фактор, але він не єдиний і навіть не вирішувальний. Найважливішою причиною було прагнення взагалі зберегти цей твір, що серед еміграційних умов може зникнути або й пропасти разом з архівом, як це так часто буває в нашій дійсності, яку змінити важко або й неможливо, а з якою рахуватися безумовно треба. Зрештою на впорядкування і видрукування хоч би вибраної частини із спадщини треба чекати може навіть десятиліття, в яких вона затратить свою наймаркантнішу властивість — гостроту актуальності і тимто стане чи не тільки історичним причинком до української духовності нашого скоро проминаючого часу, історичним причинком, яким цікавитиметься спеціаліст-літературознавець, загублюючи живу людину, що пристрасно й оригінально реагувала на вчорашні літературні події і течії, вже нині незрозумілі і навіть байдужі для ширшої громади.

Жива людина виступає власне в цій інтересній книжці, не зважаючи на питоменний характер афоризму: знайти безчасову правду в стислій формі. Автор бо, як і в інших своїх творах, проявляється в ній наскрізь суб'єктивно стосовно суті, її ж викінченість поширяє дуже часто рефлексіями, не втрачаючи при тому блиску. Він іде своїм власним шляхом, відмінним від інших, що працювали в нас у цьому жанрі: Івана Франка з його збіркою «Мій ізмарagd», Михайла Рудницького з «Окрушками» та автора цих рядків з «Бенкетом». Тому ми дотримувалися рукопису прямо до дрібниць, не вводячи взагалі ніяких змін.

Кажучи, що Державин іде своїм власним шляхом, не думаємо при цьому ніякими абсолютами. Чи ж бо Гете не говорив слушно, що нема зовсім нових ідей, а існує лише їхня передача новими словами?! Так є і з Державином. Якщо приглянемо ближче, то з формального боку знайдемо в деяких його афоризмах відгомін „Aphorismen zur Lebensweisheit“ А. Шопенгауєра, в самій же мислевій субстанції бачимо деколи слід левиного пазура Ф. Ніцше. Заслугою Державина є введення психологічної антитези до наших втертих і впертих переконань, якою він змушує нас ревідувати їх або принаймні поважно над ними призадуматись, чи справді варто їх ще притримуватися. То добре, якщо ми, будучи з Державином, навіть протестуємо проти Державина, бо таким чином почерез катарзіс у глибинах власної душі доходимо до самопізнання.

При цьому насуваються два афоризми Державина, в яких він ставить подлість, як одну з центральних властивостей людської душі. Якщо брати цю думку з загальнолюдського аспекту, то її знайдемо іншими словами висказану в Геракліта, який меншості людей приписує прямування до вічної пливучої слави, а більшості подлість; не менше виразисто говорить про те саме і Ніцше при критиці європейського нігілізму та засоромленню сучасної людини в порівнянні з малпою. Цитуємо тільки цих двох філософів, бо про них

з певністю знаємо, що вони оба вирішнo впливали на духову структуру Державина і звідсіть вийшло це його «мудрагельство».

Але і другий аспект — національний — не є виключений, а радше доповнюючий попередній. Улюблений Гомер деклямує в «Одиссеї», що всезнаючий Зевес забирає кожному мужеві половину чеснот у тому дні, в якому він іде до неволі. Страшне тавро невірності й його деформуюче наслідство було надто добре відоме Державинові не тільки з епопеї Гомера, а й з Франкової поеми «Великі роковини»:

*Не стало стиду в нас! Ми в сучокою
Упідлмось, ще й горді підлокою.*

Державин брився подлістю, але одночасно розумів її, як супровідне явище людського життя.

Передаючи афоризми Державина в руки нашої культурної громади, ми зовсім свідомі, що вони не дійдуть до деяких читачів: з одного боку перешкоджуватиме цьому глибока думка, з другого ж важкий стиль, що так часто послуговується доггими періодами. Ми стали за нервові, за легкі, за підспішні і через те непридатні до читання клясиків — учителів Державина — і тим самим його самого, наставленого пристрасно до непроминальної краси і мислі. Вже в таборній ері ми втрачали поволі органічні і забронзовані вартості, а в американському примітивізмі розгублюємо їх зовсім. Божевільний рух у просторі і виснажуюча аж до тваринного виявлення праця перемінює нас і спихає до нечувано низького духового рівня, на якому зникає потойбічне і поцейбічне за винятком золотого тельця в голих банково-рахункових вимірах.

В такому загальному еміграційному стані не дивуймося і не добачаймо ніякої пози, як Державин ставить мотто з Монтеня, що в крайньому випадку йому непотрібно читачів, мотто, якого вживає і Ніцше в «Заратустрі» — книга для всіх і для нікого.

Афоризми Державина — це щось дуже інтимне, розмова з самим собою на горах, де розлягається тиша в природі і захоплює внутрішнє осамітнення, серед якого він споглядає вниз на людей не так з погордою, як радше з співчуттям і милосердям, деколи з гумором весельчака, що вміє розсміятися і з себе самого.

Сміємо твердити, що Державин у своїх афоризмах є найбільш правдивий при порівнянні з тим усім добром, який він по собі залишив. Це не шкодить, що він у них дуже інтелектуалістичний. Наші бажання й оптимістична уява занадто часто розкривають перед нами фальшиві горизонти і тимто добре, як хтось стягає нас з хмар на землю і на ній не дозволяє загубитися серед задубілих забобонів.

Автор «Афоризмів» був надзвичайною постаттю серед нашої не дуже то численної в яскравій індивідуальності групи інтелектуалістів. Ця надзвичайність була така випуклена, що він вражав би нею і серед інших народів: вже самою зовнішньою появою, наприклад, цікавою будовою великого черепа, здержливістю рухів, спокійним обличчям, стоїчністю серед переполоху або несподіванок, найкраще одним словом — аристократичною поведінкою. Один військовий епізод передасть усе: падають бомби, люди непритомніють, Державин — він же і єгиптолог — сидить спокійно і виводить гієрогліфи на папері. Якось жінка скрикує: Як можете думати над чимсь таким серед загальної погібелі? Власне найдогідніший час призадуматися над вічними справами.

А понад усе універсальністю знання. Того формату мужи були ще численні в Франції в XVIII. ст., також у Німеччині в XIX. ст., на переломі сторіч був у нас Франко, а тепер, як гранична поява, Державин з енциклопедичним знанням гуманістичних наук. Все, що стосувалося людської духовності, було йому добре знане аж до джерел або принаймні не чуже; за винятком природничих чи математично-фізичних наук, до представників яких ставився з нехиттю або

навіть з недовір'ям, цитуючи деколи середньовічну максиму: *Tres faciunt collegium, sed mathematicus non collega.*

Аристократизм Державина був спертий на міцності його характеру, який напевно корінився в спадщинних притаманностях старого роду і в набутих пізнішими студіями світоглядових засадах головно під впливом філософії Фридриха Ніцше про надлюдину. Нам видається, що розгорнуте так буйно ніцшеанство в Державина впливало не так з гонів, як з потреб і почуття власної індивідуальності, бо ж він у своєму добровільно вибраному осамітненню почувався завжди свобідним самоцінвальником; воно росло також радше з погорди і ненависти до всякого колективізму і большевицької отари в її життєвинищувальній державі. Як мусіли бути милі для духа Державина такі слова з «Заратустри»: «Державою зветься найхолодніша з усіх холодних потвор. Холодно й бреше вона; і оця брехня повзе з її рота: «Я, держава, є народ...» Але держава бреше всіми мовами добра і зла; і хоч би що вона промовляла, вона бреше — і хоч би що вона мала, вона вкрала це. Фальшиве є все в ній, вкрадене зубами кусає вона, куслива. Фальшиві є навіть нутроці її». Так стала большевицька держава для Державина прямо відразлива з своїми опростачуваннями і виміною вартостей в підвартості.

І ще один корінь мав Державин у своєму ніцшеанстві — щирий подив для героїськості: «Найвище, чого людина може досягнути, є героїчне життя». Його осамітнення сприяло такій настанові, в якій він знаходив свої власні міри й оцінки, заховуючи свою індивідуальність перед втручаннями світу. Це було часто до болю важко, бо доводило до зудару з найближчим оточенням і відсувало в ще більший холод. Але ж бо чи міг він податися? В новому зударі поставала екстатична пристрасть до абсолюту, щоб тріюмфував принцип, його принцип самітника серед гро-

мади. Парадокс і неможливість, а з того великі особисті втрати.

При тих зударах грали роллю не якісь матеріальні користі, а подив до героїчної людської породи нашого культурного кола, тобто ідеалістичні переконання. Наприклад, становище редактора для міжнародних справ Державин втратив у наслідок негативного наставлення до афро-азійських визвольних рухів чисто в душі такого О. Шпенглера чи А. Гобіно. І тут нічого не помагали докази, що націоналістичний рух не може виступати взагалі проти визвольних рухів, в тому і кольорових народів, не попадаючи в суперечності з своїми власними засадами. Нічого не помагали і спрямовування його до хоч би найгострішої критики перістих провідників з їх безперервними корупціями і розпустами, з перфідною грою в міжнародній політиці та неутралізмами з прямо необчисленими шкодами для власних народів і послаблюванням оборонних позицій вільного світу в большевицькому наступі. Державина не цікавило, чи ця його екстремність стоїть у суперечності з політичними реальностями, яких заперечення мусіло доводити в дальшому до ще гірших наслідків, йому присвічувало пізнання: «Самоцінування є всіх цінованих речей ціна і скарб». Державин мусів відійти. Будучи правдивим у своїх розумуваннях аж до останніх границь, він став осторонь напевно в великому болі. Правдивий — це значить вірний, а таким Державин був не тільки супроти себе, а й супроти Справи. А. Монтерлян сказав: «Рай знаходиться в тіні мечів». Ми додали б у застосуванні до бойовничого Державина — деколи і на пограниччі розпачі.

Вважаючи большевизм за абсолютне зло, Державин не визнавав у поборюванні його ніяких півзасобів. Включно до вжитку атомових бомб. Отже, не зважаючи на власні гігантські втрати. Тут не було нігілістичної байдужості пізнього французького королівства *après nous le déluge*. Навпаки, почуття від-

повідальности в душі ніцшеанства, щоб згинула «холодна потвора», оте апокаліптичне явище московського винищувального містицизму, отой бунт недолюдків проти величнього і великого, проти одноразового, і незаступного, і в нації зображеного!

Слідом античних мужів Державин жив дуже скромно, навіть з зневагою до матеріальних вигід. Це показує такий епізод, що одночасно характеризує його, як карного борця за ті самі цілі і навіть кожноразову тактику. Після створення українського відділу в московському інституті американських приватників для затемнювання підсоветської дійсности і замазування большевицької національної політики підсунувся до Державина джентельмен з заохотами вступити до цієї установи за високий місячний гонорар. Державин відповів: На щоденне прожиття і жертви Бакхові заробляю досить у «Шляху Перемоги». Якщо звідтіль вийду, то знайдеться ще два-три інші українські джерела для заробітку. Великі гроші? Навіщо мені їх аж так багато?! Справжній антибольшевизм для нього був незамінний псевдоантибольшевизмом, а товариство тих годованців також не подобалося.

Три міцні почуття постійно опановували його: любити високе і вище, ненавидіти посереднє і погорджувати низьким і нижчим. В цьому Державин був непримиренний, бо ж чи толеранцію до особи не попереджує легковажність до Справи?

Трудно глядіти безсторонньо у власне біографічне дзеркало. Але хіба ще трудніше знаходити себе в намальованому чи пак написаному чужому портреті. Та однак і Державинові не легше було втікти від себе самого. Поети — не різьбарі, що можуть відступати на віддаль від свого твору. З тієї причини видається присвячений нам Державином сонет радше його автохарактеристикою і тимто подамо його, як рекапітуляцію дотепер сказаного.

Сонет у манірі Вайлда

З років дитинних божеській війні
не супостат — бо менших чинить мук
багнет чи вибухом розритий брук,
ніж рак і серце й мрії навесні —

не відречуся у внутрішній борні
засад тих самих: най шматує крук
мізерію та плоть робучих рук,
щоб кращим стало краще, гіршим ні.

Не рівен людям Бог, не рівен люд
між себе; рівноправности облуд
нікто розумний чесно не вживав.

І наколи губа абичия
питає: що ж тоді з народніх прав? —
кажу: я не народ, щось ліпше я.

Сонет без сумніву в ніцшеанському стилі з випнутою новою мораллю: «Істинно, люди дали собі все своє добро і зло». В загальному і цілому того типу елітарність стала в теперішній Європі напевно анахронізмом або принаймні вимагає — за іншим висловом Ніцше — повороту в новітній формі серед вічного кружляння.

II.

Володимир Миколович Державин народився 30. січня 1899 р. в Петербурзі. 1909 р. вступив до німецької класичної гімназії, яку закінчив 1917 р. Ці два факти вказують, що треба сумніватися в його твердження, начебто він був сином дяка, який вимандрував з своїм батюшкою в Московщину, де той батюшка перехрестив його на Державина. Важко собі уявити, щоб у дяківській сім'ї так дбайливо, строго й аристократично виховували та навіть посилали своїх синів до німецьких і то реформатських гімназій. Припус-

25. 11 - 4. 1. 57 11
56

Титрега Каріюць

Баграхомамадіс (Наболюмідва)

взявши спогляну (напечено) ^{до рідки} ~~пече~~, при хор з Гачкою
в серце нас убірає з Главою, пієри заради,
що на килинх мотх, у фабриках, летить жукотами,
про ворожноту баушарма, воєннеє Арега діло,
Хвильми амеурни уся какістично ^у вкитує в уші, (5)
яка ~~я~~ ^я мтти на наби йиши доблестими походою
землероднених наслідують там мунимий Гістив рреле.
як серед амеурних кадали про се за потин офскал був

спратина мтти холми, небупени до ласки уникти,
близько пришумулаи ласою до офска ві бородою, (10)
рїтати на рідиною медвєносальностю; ру же
болото мстели уздрів побірки та літо промотив.

„Хто та, тунинеле? Одиім та до борою? Хто породив та?
Все по природному руч, айи мні з од рече не спінує!
Другом до зрїтним спїзнатиш, рече до побів зі дубелю (12)
і дарував подарунки рїсїчки, милетні та йїми.
~~Есть~~ Есть з книгы дучо челов на й мїнш, з мїш т болїт

каємо, що Державин, скриваючись перед большевицькою нагінкою, вигдав собі правдоподібну байку, якої за своїм характером — послідовність! — дотримувався до кінця, коли вже її навіть не було потрібно.

1917 р. вступив до клясичного відділу історично-філологічного факультету петроградського університету, звідки восени 1918 р. перейшов до того самого відділу і факультету в Харкові, кінчаючи його в останньому прискореному випуску за передреволюційною програмою в грудні 1921 р. дипломною працею «Стиль і композиція VI. рапсодії Одиссеї».

В березні 1922 р. став аспірантом секції античної культури при науково-дослідній кафедрі історії європейської культури в інституті народної освіти в Харкові, де в квітні 1925 р. був призначений на наукового співробітника на основі праці «Панщина в римському колонаті». В 1927 р. став співробітником науково-дослідної кафедри літературознавства при тому ж інституті після написання праці «Проблеми мистецького перекладу». В зв'язку з ліквідацією цього інституту отримав керівництво теоретично-літературознавчого семінару для аспірантів у харківській філії літературознавчого інституту Т. Шевченка за працю «Лірика й гумор у Шевченковому Щоденнику». У вересні 1931 р. перейшов до харківської філії інституту мовознавства УАН, де на основі праці «Причини фонетичних змін» дістав номінацію на керівника теоретично-лінгвістичного семінару для аспірантів. З березня 1935 до 1938 рр. був доцентом німецької мови, з вересня 1938 р. отримав доцентуру латинської мови, що поширилася в грудні 1939 р. викладами римської літератури, а в вересні 1940 р. також доцентурою історії давнього Сходу. В 1941 р. захистив дисертацію «Атенська політія Ксенофонта» на кандидата історичних наук. В листопаді 1941 р. став надзвичайним професором давньої історії та куратором історичного кабінету харківського університету, займаючи це становище до лютого 1943 р. Крім вичислених

праць оголосив у тому часі багато розправ, з яких найважливіші «Античное учение о труппах», «Комедії Аристофана» тощо.

В цих довгих роках університетських студій і високошкільної діяльності сформувався остаточне знання Державина в царині загального і порівняльного мовознавства, класичної філології, славістики з особливим узглядненням української і московської літератур й старинної історії з спеціальністю єгиптології. Державин володів такими мовами: українською, московською, німецькою, французькою і частково англійською та італійською; з античних — грецькою і латинською включно до говірок.

Післявоєнна праця Державина поширила свій обсяг головню в царині літературної критики, перекладної літератури і навіть закордонної політики при втриманні, очевидно, давніх заінтересувань, які в ділянці культури дістають гостре антибольшевицьке забарвлення. Між 1945—1960 рр. Державин написав біля 1500 всяких речей, враховуючи сюди наукові монографії і розправи, критичні есеї, політичні статті і переклади з грецької, латинської, німецької, французької, англійської і грузинської мов.

З цього періоду маємо такі університетські виклади: «Курс загального мовознавства», «Курс теорії літератури» і «Методичне розроблення курсу історії західньо-європейської літератури»; до їхнього характеру приєднуються обширні рецензії на праці: G. Hüsing-a „Die Völker Alt-Kleinasiens und am Pontos“, В. Щербаківського „The formation of the Ukrainian people“ та М. Антоновича «Чи були кімерійці в Україні». Деяко на боці стоять «Нариси з історії філософії».

З літературознавчих праць треба підкреслити непроминальну вартість розправи «Поезія М. Зерова і український класицизм». Побіч неї стоять „Die ukrainische Dichter-Renaissance“, вступна стаття до «Антології української поезії» та багато аналітично-критичних есеїв передусім про творчість О. Ольжича, Ю.

Клена і М. Ореста. Також не можна поминути тут чітких силуеток сучасних європейських письменників і поетів, при чому поняття сучасности ми поширяємо і на XIX сторіччя, бо в Державина інакше не може бути. Що може важити для вдумливого критика ціле сторіччя з непроминальними архитворами при теперішній кризі в літературі і мистецтві, як навіть жаби квакають сюрреалістично, а осли вимахують хвостом, ніби малярським пензлем!

III.

З історичних праць Державина ми хотіли б тут звернути увагу на його розправу «Етнічна передісторія і найдавніша історія України в концепції проф. В. Щербаківського» з огляду на її актуальність і для всяких популяризаторів чужих теорій, якими вони займаються «з любови до предмету», начебто ніжні почуття були так вистачальні при археологічних студіях, як при еротичних переживаннях. Погляди Державина є частково і нашими твердженнями, написаними ще перед війною і надрукованими після неї.

В. Щербаківський виходить з теорії Хв. Вовка про малоазійське походження арменоїдної раси, яку «уточнює», спираючись на назви народів Геродота, що є або поетично-мітичні, або взагалі темні без визначеного змісту, або зашироко розкочені. До таких належать і гіперборейці (ті по той бік північного вітру), яких Щербаківський ототожнює з українцями, долучивши багато інших племен. Про одних та других існують в археологів та істориків дуже розбіжні погляди, але все ж таки трудно ототожнити їх не то з українцями, але навіть і зі слов'янами. Державин говорить: «Тезу проф. Щербаківського, що аляродійські племена північної Чорноморщини були предками слов'ян і що «українці-праслов'яни» виступають на Україні вже в VI—V столітті до Христа, ми вважає-

мо за цілковито неприйнятну. На думку проф. Щербаківського українців з аляродійцями пов'язують неіндоевропейські слова. В іншому місці проф. Щербаківський говорить про «праслов'янські тракійські племена Чорноморського побережжя», начебто знищені скитами за свідомством Геродота (sic!); і якщо мовознавцеві важко уявити собі, що саме проф. Щербаківський розуміє під поняттям слов'янських (а тим самим, очевидно, і балтицьких) мов і племен із тракійських, то даліше ототожнення праукраїнської мови з праслов'янською, при чому, мовляв, «додатково (in addition) це була також мова інших слов'ян, зокрема балканських слов'ян», яких, проте, проф. Щербаківський нащадками тракійців не оголошує, а про західних слов'ян зовсім мовчить так само, як і про слов'ян новгородських, тимчасом як «білоруські племена — кривичі — прийняли (на його думку) українську мову ще в її праукраїнській формі — все це становить справді феноменальну екстравагантцію, суперечну з геть усім, що можна вважати за наукові надбання славистики XIX—XX віків, а своїм аподиктичним тоном та лінгвістичним хаотизмом неміло схожу з маніякальними фантазмагоріями славнозвісної російської «яфетидології»... Треба також зазначити, що локалізація окремих північно-чорноморських (і північніших від них) племен у проф. Щербаківського надто часто не відповідає відомостям Геродота про ті племена».

Важливо для наукової сумлінності Державина, що він переходить у систематичному розгляді поодинокі назви племен Геродота та інших гелленських авторів, зіставляє їх з концепціями Щербаківського і безсумнівно виказує, як далеко розминався той з зрозумінням вживаних понять та як мало знав давніх авторів і літературу теперішніх дослідників. Не погожуючись ані з теорією катастроф В. Петрова, як це ми її колись назвали, ані з схильністю В. Державина вважати іранців за автохтонне населення України,

треба з признанням піднести йому в заслугу критичну аналізу нашої доісторії, так потрібну для української науки, щоб не попадала на бездоріжжя власних бажань, серед яких загублюється істина.

Разом з цими розважаннями Державина стоїть у зв'язку проблема кімерійців. Але вона відвела б нас ще даліше від головного завдання цієї передмови. Тому висловимо тільки жаль, що там, де Державин був чи не найміцніший силою своєї геніяльної пам'яті, феноменального знання історичних фактів і вникливим критичним розумінням навіть далеких пов'язань чи пак абсолютних розбіжностей, отже там залишив він властиво тільки натяки, бо займався в останніх двох десятиріччях не своїми первинними, а в дійсності другорядними речами.

IV.

Державин почав свою наукову діяльність з теорій поетичного вислову. Вже його надрукована в 1916 р. ще як гімназиста перша рецензія стосується метрики й аналізує розправу С. Божидара «Распѣвочное единство». До цього циклу заінтересувань належить праця «Античне вчення про тропи в світлі сучасної стилістики», в якій проаналізовано образні слова з погляду мовних, логічних та естетичних засад гелленської реторики і стверджено, що багатогранність окремих висловів має за мету дійти до метафори.

Цій самій темі з іншого аспекту присвячена розправа «Вчення античної реторики про фігури сенсу». Вона розглядає промови багатьох гелленських бесідників, шукаючи за зв'язком засобів реторичної аргументації і семантичних фігур вислову та доходячи до висновку: фігури сенсу стоять в органічному зв'язку з реторичними фігурами.

Дальші розправи, як «Проблеми мистецького перекладу», «Причини фонетичних змін» і «Спроба об'єктивної класифікації лінгвістичних вчень» нале-

жать до царини методології поетики і структури мови, в яких Державин також виявив велику ерудицію з прямуванням до синтетичного схоплення проблеми. Філософічне наставлення полягає в нього на стислості та розмежуванні понять, щоб у розкриванні та інтерпретації літературних творів і їх поетичних засобів не підмінювати їх об'єктивність психологією чи пак історією творчості.

V.

Критична діяльність Державина в царині української літератури стоїть у внутрішньому зв'язку з його ще юнацькими і пізніше продовжуваними студіями геллено-римської поетики і стилістики. З них постав його нахил до клясицизму і тимто зрозуміло, що він мусить виходити при оцінці літературних творів головно з трьох принципів — естетичного, морального і національного.

Мистецький аспект літератури Державин визначає як істотну дійсність для себе самої в перетворюванні життєвої дійсності за власними законами розвитку, яка є незалежна від матеріальних, у тому й економічних умов, будучи втіленням незмінної й самочинної ідеї краси побіч ідеї істини і добра. Ясно, що це мистецьке розуміння виводиться впрост з ідеалістичної філософії Платона.

Моральний бік літератури в Державина — це не тільки етичні засади, а й боротьба за віру в усесвітній порядкуючий фактор, щоб він став життєпоширним для нації. Державин знає про поразки і банкрутство, про безрадість і цинізм сьогоднішнього світу та вимагає від письменників загальної віри в три найвищі ідеали Платона і тимто нап'ятовує всіх, хто скочується до нігілізму і ще й накидає його своєму оточенню. При тому він розкриває облуду критиків і письменників-атеїстів, для яких оспівування навіть

диявола є поетикальним, а звеличування Божих елементів — навіть як клімату творчості — стає вже примітивізмом. Однак при цьому треба піднести, що для Державина моральний чинник не є органічно пов'язаний з мистецтвом слова, а тільки його потрібним супроводом для беззастережного потвердження життя. Це ж бо не етичні засади побанкрутували, а трісли тільки в душах творців.

Національний чинник на гадку Державина збагачує, поглиблює і поширює світогляд народу. Національна література не становить арифметичної суми творів певного етнічно-національного чи мовно-національного середовища, а тільки найціннішу специфічність, бо своєю ідейною цілеспрямованістю формує його духово і позначається тривало на його ментальності: «Велику літературу становить лише служіння своєму народові у високо-мистецькій і досконалій формі та вможливує і то єдино завоювання собі голосу та авторитету в світовому мистецтві. Великий поет не шукає національного, а творить його». Державин наводить Шекспіра і Байрона, що брали і беруть участь у формуванні англійського духового життя, в творенні англійського національного характеру доскональними і незаперечними архитворами; їх вплив сягнув далеко поза межі доби й охопив не лише літературні кола, а й цілу інтелектуальну еліту наступних сторіч.

Рекапітулюючи сказане, можемо так схарактеризувати Державина, як літературного критика.

Він був проти:

залишків большевицького матеріалізму, наслідування московської літератури, сходження до ірраціональних глибин, властиво до пекла, щоб вичуттям елементів хаосу і блудженням у них розгублюватися в раціональному світі,

думання біологічними гонами в символах, властиво статевими органами, в символах, які нікому незрозумілі.

Він був за:

ідеалізмом у світогляді і мистецтві,
національно-державницькою політичною настановою з акцентуванням соборницького принципу й узглядненням прав та обов'язків духової аристократії,
свободою мистецьких стилів,
культуванням мистецької майстерности.

Державин вийшов на еміграцію з скристалізованими поглядами на літературу і нічого тут не шукав і не хитався. До речі буде тут згадати, що в Харкові в 1930-их рр. належав до групи «Вапліте», яка орієнтувалась на психологічну Європу. Свої засади він уважав за єдиний нормальний шлях для всякого літературного розвитку з підкресленням творчого змагання індивідуально і групово між поодинокими течіями та іншими літературами до мистецьких вершин, щоб засвоїти собі всеєвропейський рівень. Початкова безрадісність, неспокій і навіть перестрах деяких письменників не закрили перед ним їхнього справжнього глибинного наставлення. Тому чіткість понять у літературі і критиці відокремили відразу Державина і допровадили до зудару з усякими націонал-комуністами та націонал-органістами, бо вони притягнули з собою непереможений большевизм, наче власну тінь, большевизм, який Державин вважав завжди за абсолютне зло й відчинену прірву для нашої літератури. До того прилучилися ще особисті напасти провідників посталого після війни МУР-у,* які наклепами та інсинуаціями, перекрученням текстів і навіть публічним хуліганством проти деяких письменників (це все вислови самого Державина) загострили взаємини до краю.

* Мистецький Український Рух.

Заки Ю. Клен кинув гасло «бій може початися», Державин уже почав його, почувачи себе відповідальним критиком за долю нашої літератури на еміграції. В цих обох мужів початкове обридження викликало безкомпромісову войовничість і вони пішли в бій.

Найближчими залишилися для Державина неоклясики за літературну форму і культивування слова. Він ставив їх дуже високо і поручав, як зразок до наслідування. З тієї причини він тужив за колишніми клясиками так, як і Микола Зеров тужив:

*Ви вже давно ступили за поріг
Життя земного, лірники-півбоги,
І голос ваш — рапсодії й еклоги —
Дзвенять у темі Аїдових доріг.*

*І чорний сум, безмовний жаль наліг
На берег наш, на скитські перелогі...
Невже повік не буде вам спромоги
Навідатись на наш північний сніг?*

*І ваше слово, смак, калагатія
Для нас — лиш порив, недосяжна мрія
Та гострої розпуки гострий біль...*

Однак все ж таки за найбільшого поета ХХ ст. уважав О. Ольжича, що був для нього репрезентантом воюючого ідеалізму та глибоко національно відчуттої літератури т. зв. вістниківства.

Ставлячи до творів найвищі мистецькі вимоги, Державин не був ницівником слабших авторів. Він стосувався до них, так сказати б, поблажливу методу сінусоїди: підносячи гідні похвали частини, він критикував часом дуже гостро хиби та недотятнення і тимто треба вважати його критичну діяльність за творчу і літературопосильну.

Навіть такого І. Качуровського прийняв поблажливо, хоч той з словесного піску вимаїстрував патики,

а з них витіснює пізніше якісь дерев'яні дивогляди. Мистецтво нашої доби є безоглядне в високому і найвищому, в низькому і найнижчому і тому посереднє стає неможливе. Що ж тоді робити з дерев'яним?

Знаходячи свої теоретичні засади, зреалізовані в поезії О. Ольжича, Державин схарактеризував його так, що оцінку можна вважати взагалі за методу його літературного підходу: «В модерній українській поезії творчість Ольжича є явищем найсвоєріднішим і найнеповторнішим. Ольжич створив власний поетичний стиль, в українському письменстві доти небувалий, і цей стиль він у численних творах підніс до абсолютної мистецької досконалости, до граничного блиску й артизму, ні в чому не поступаючись щодо його самобутньої своєрідности.

«Вже самий вірш Ольжичів — просякнений незрівняною концентрацією речень та образів, стриманим і тим драстичнішим патосом дикції та рідкісним в українській поезії багатством звучання — підносить поезію Ольжича до найвищих вершин світового мистецтва.

«Ольжич лишився б для нас одним із найбільших майстрів поетичного мистецтва, навіть якби ідейні засади й напрямні його творчости так само мало обходили нас, як на сьогодні, приміром, моралізації Грінченка та Кониського або сексуальна еротика Пачовського та Бабія. Але так не є. Ольжич, поза своїм артистичним хистом, найглибший поет-мислитель модерного (по І. Франкові і Лесі Українці) українського письменства, мабуть єдиний, в кого героїка національно-визвольних змагань перетворилась на героїчний світогляд — не на те, що звичайно так зветься, себто не на патріотичний світогляд з певними рисами культивування героїзму, але на глибоко продуману систему філософічно узгоджених і угрунтованих вартостей. Ми в публіцистиці (і літературній критиці) жажливо надуживаємо цей термін «світогляд». Проте справжній світогляд — не сукупність, а суцільність. Героїзм

став у самого лише Ольжича світоглядом, бо лише для нього героїчна саможертва не є тільки засобом для досягнення сторонньої мети, а є й сама собі етичною метою, як це з унікальною в світовому письменстві чіткістю й консеквентністю висловлено в поезії «Піхотинець».

«Сам Ольжич прожив надто недовго, щоб дати нашому суспільству вповні відчутти незрівняну перевагу свого поетичного генія і свого героїчного світогляду; а з другого боку, рафінований артизм і ідеалістична мудрість Ольжича ще й на сьогодні далеко не скрізь є безпосередньо приступні нашим письменницьким колам, дезорієнтованим, а почасті й здеморалізованим примітивною літературною практикою та демагогічними гаслами. Але поезія Ольжича лишиться в сторіччях як така, що подала високоартистично оформлену синтезу найвищих ідейних рис і вольових прагнень українського націоналізму, поєднавши їх у величний монумент героїчного світогляду і чину».

VI.

Боротьбу за майбутність української літератури взагалі і на еміграції зокрема провадив послідовно і навіть безперервно властиво тільки Державин, якщо не рахувати спорадичних виступів інших літературних критиків і письменників. Він почував себе до цього діла покликаним на основі колосального літературознавчого знання та вичуття естетичних вальорів кожної літературної появи. Вже з першими паростками письменницької продукції в таборівій дійсності Державин вибивається на авангардні позиції, щоб уже незабаром стати тим критичним володарем, до якого голосу треба було прислухуватися і безумовно числитися з ним. Коли ж у 1946 р. наступив серед письменників поділ на непримиренні групи за зовсім інше розуміння завдань і ролі літератури, Державин стає беззастережним репрезентантом критичної дум-

ки в середовищі підкреслено національних і націоналістично думуючих письменників.

Боротьба почалася і безперервно продовжувалася. Державин був прямо створений до неї, бо почувався в ній, наче добрий вояк серед гуку гармат, для якого елемент боротьби є конечний для радісного життєвого піднесення. А ще до того він був і досвідченим вояком, тимто розпоряджав великим вибором зброї в своєму полемічному арсеналі. Одним родом з неї стала для нього і сатира, а тому з своїми однодумцями заклав «КУЛО» (Культурно-літературна Окадемія), де різні автори виступали під збірним іменем Януарій Канупас. Послужімось думкою М. Вороного:

*Чого життя без сміху варте?
Наш сміх скрашає кожну мить
І нищить зло, скажу а parte...
Addio et evviva Parte!
Хай сміх бринить!*

Ідея того типу пародії не нова. В Києві в час революції засновано подібний літературно-мистецький гурток з провідною постаттю Ю. Нарбутом, після другої світової війни «народився» паралельно в Інсбруку Порфірій Горотак (Ю. Клен на спілку з Л. Мосендзом), ще тепер дотягають свій вік у Мюнхені «Серапіонові брати» І. Майстренка — веселе братство з літературними дискусіями.

Надзвичайна обдарованість київського гуртка висуває його на перше місце. Він — Academia Vagabunda, мітична постать — Лупа Грабуздов, неслужащий дворянин з маломаетних пирятинських поміщиків. Про млин роду Грабуздових-Грабузденків написав у козацькому бароковому стилі вірш М. Зеров чи пак сам Лупа «На умолчание мелниці фамільної», уривок якого не можемо не передати також з огляду на впливовістю Academiae на Окадемію.

*На річці Чумгачку, без служби дворянин,
Бездійствую стоїш, отечественний млин,
На славнім місці сем през продків заложонний
І слави нашої свідитель незелжонний...*

*Достатку і богацтв пройшли златі літа.
Млин став, не йде вода, — все в світі суєта,
І владарка світів, Недоля непоборна
Наш знакомитий рід взяла на лоті жорна.
Забвенний пам'ятник прешедших поколінь,
Мій млине! Я, як ти. Єсьмо обидва тлінь
І навіть по весні, з прибулими водами
Не бачить нам підвод, вантажених мішками.*

Про один з виступів Я. Канупаса з чотирма циклоstileвими додатками та обкладинкою Саксофонія Вовкулаки Державин писав: «Недарма один із найавторитетніших лідерів нашого літературного активізму, надхненний критик, проникливий знавець передумов кристалізації нового й органічно-національного стилю провіщав півтори року тому: «на ближчий час наша література в своїх передових проявах буде несиметрична, кутаєста, брилаєста, зовні невпорядкована, незгармонізована, зовні хаотична, деєто ірраціональна». Вірші Я. Канупаса — це, безперечно, поезія несиметрична, кутаєста, брилаєста і, сказати б, канупаєста. Вони могли б служити взірцем нашим молодим поетам, які так часто ніякої молоді свіжості не мають. Вірші Я. Канупаса відрізняє своєрідність і сміливість образів та оригінальність рим. Плідною хаотичністю в композиції і ірраціональністю синтаксиса наш шановний автор навряд чи поступається перед шановним автором «Вдовиці» та «Старшого Боярина», з яким його споріднює безпосередня конкретність зооморфічних образів:

*Цигани сплять усі на лоні.
Дрімють коні на припоні.
Мурличать пси, хрпуть осли —
На волі дикій бо зросли.*

«Хіба ж це не перевершує того славнозвісного «на горищі нявкання kota» в епохальній оді «До Принца Українського»? Пригадаймо також міродайні і глибоко компетентні міркування з приводу реабілітації корів і овечок у сьогоднішній органічно-національній нашій поезії.

«А про глибоку органічність своєї стихійної творчости найліпше пише сам шановний автор: «Хибно було б думати, що моя національна свідомість виховувалась читанням книжок. Національна свідомість моя, як в кожного, виховувалась впливами оточення... Поема «Цигани» відбиває ідилічні настрої мого дитинства та сільського оточення... тому вважаю, що в описі «Циганів» я показав свій рідний край».

«В одному не можемо пристати на думку автору — саме коли він декларує: «Вважаю свій літературний стиль за неоклясичний», хіба що під неоклясичним він розуміє те, що повинне стати клясичним надалі через свою новизну. Нема канонів форми і нема канонів «поетичної» мови — ось що найбільше впадає в очі в стилістиці Януарія Канупаса». Форма і мова змінюється беззаперечно на вимоги того змісту, яким кричить трудна душа поета». Світ його поезії — це світ, до речі, переживання, звуків — все скоряється стихії світла, перетоплюється в злив сонячного або місячного проміння, розчиняється там і всемогутньою хвилиною якогось незнаного досі синкретизму лине в душу:

*Плили купці, їх торг всіх вабив.
Для продажу і для забави
везли невільниць і рабінь.
Вставало сонце золотаве,
сушило росяні отави.
Дніпровая ховалась синь.*

*Коли простилися з лісами,
Вітри завили голосами,
з степовою травною тринь.*

*Із тирсою понад житами
загув Дніпро з очеретами
від люті навсних богинь.*

«Гумористичне сполучається подеколи з ліризмом, при тому гумор і лірика не поруч стоять, а проймають одне одне, так що часто і не скажеш: чи всерйоз говорить автор, чи кепкує — а це вже створює елементи тієї кільккапляновости, яка завжди становить неодмінну ознаку справжнього літературного твору.

«Прагнення стислоти, узагальнення, афористичности — чи не особливо типове для Я. Канупаса — і тут, може, йому пощастить сказати нове слово в розвитку нашого активного романтизму. Автор уміє узагальнювати і водночас тримає руку на живчику злободенности:

*Поки в пресвитерів родився,
гріхи спокутував, христився,
дивлюсь, аж я уже в ярмі,
як отой віл, стою собі.*

«Януарій Канупас — поет мериторичний і рахманний. Його вірші — цікаве і надійне явище. Подібно до іншого — насьогодні відомішого — генія сучасности, він «увесь світ з усім своїм змістом і вмістом наче бачить уперше і в цій первозданно-проникливій і глибокій наївності наново відкриває його читачам»...

*Німим бажанням я горів,
коли я пас в степу корвів.*

«Тому не треба боятись цієї дещо хаотичної наївности. «Не в напوماдженій благопристойності, а тільки в ній визріє творчий фермент майбутньої української літератури і майбутньої української духовости».

Наведений зразок пародійности був нещадним насміхом над противниками, перед якими остерігається:

*Ой, не ходи, Крицю,
В МУР на вечорниці,
бо на вечорницях
однотонні лица.*

Однак, щоб ніхто не міг чіплятися за розбивання літературної єдності — а в той час була мода на найбільш гумористичні єднання — КУЛО пропонує організації МУР фузію «з метою об'єднання всіх культурних сил в одне товариство МУРЛО» і за словами Ждана Криці

*Щоб потім разом твердо крокувати
Добі назустріч, щоб у сні крилатім,
Як марииво замає з висоти...*

Треба на правду жаліти, що КУЛО проіснувало коротко, а то ми були б довідалися дещо і про інших критиків, поетів та письменників, які не відрізняли великої літератури від грубої, ніби від своїх власних графоманних товстих книжок. Помножуванням малодухів не дійдемо до великого духа.

VII.

При всьому своєму енциклопедичному знанню і витонченому естетичному смаку Державин не був одночасно і літературним творцем хочби навіть у перекладному аспекті, як, наприклад, два інші наші професори Юрій Клен і Микола Зеров, яких переклади з античних чи західньо-європейських літератур стояли на тому високому рівні, що й їхні власні твори. Вони присвоювали чужих авторів так досконало, що при читанні прямо не відчуваємо чужості, якщо по минути імена чи давні віршувальні розміри.

А все ж таки Державин постановив проявлятися і в цьому напрямі. Колись ми калямбурно говорили, але не писали, щоб не вразити чутливу душу надзвичайно культурного й вельми заслуженого Ореста (Михайла Зерова, брата Миколи): Зеров має прямо гені-

альну властивість — він спроваджує своїми перекладами всіх авторів до зера. В Державина вийшло ще гірше: своїми перекладами він збуджував у читачів не естетичну насолоду, а здивування, нехить, а то й злість. Це стосується як перекладів з української мови на німецьку, так і з чужих мов на українську. З збірки українських віршів на німецьку мову вистачить порівняти його переклади з одніським віршом у перекладі Ю. Клена «Саломея» М. Зерова, щоб відчути ту колосальну різницю: в Клена — вибраність слова, музичність строфи, внутрішня спійність, затертя чужості перемандрованого крізь майже всі літератури сюжету, в Державина — протилежність сказаному, спотикання на кожному кроці, прямо гикання. Але ж бо Клен був найвищою кляси поетом, Державин поетом не був і при своєму чистому інтелектуалізмі і не міг бути. Цього він зовсім не знав і навіть не хотів знати, хоч ми деколи звертали йому на це увагу, будучи довгими вечорами разом на діонісійських вершинах. Цю засліпленість супроти себе і брак відрізнення двох понять können і kennen показує найкраще вміщення в «Gelb und blau» перекладу «Саломеї», який між його сірими камінчиками є єдиним сліпучим брилянтом з живим вогнем.

Однак при всіх «технічних» недостаках Державин не був би собою, якщо не здобувся б на оригінальну, ні, на геніальну ідею: перекласти Гомерову «Іліяду» архаїзованою мовою — на староукраїнській основі сучасними говірками з пересипанням старослов'янськими елементами. Чи ж бо гелленське військо під Троєю не розмовляло по-йонському, по-дорійському й по-еольському? Так, задум дуже привабливий, але виконання? З такої багатоповерхової формації мусить постати механічна сумішка з затратою естетичної функції слова й його внутрішнього вогню. Державин докотився до катастрофи, не помічаючи цього. При своїй впертості не дався переконати. І мовній безцеремонності. Наприклад: під час одної зустрічі на

вулиці питає: Не знаєте односкладового слова на визначення розбійника? Українського не знаю, але існує польське *zboj*). За два-три тижні ми вже читали того «збуя», кирилицею написаного.

Ось зразок Державинових зусиль при «Іліяді».

*Глянувши з-під лоба ж, рік му бистрий на ноги Ахіллес:
«Ох ми безстидом виряджений та корисливодумний!
Як же з словом твоїм хто схильний ся згодить з ахайців -
чи то в дорогу одбуту, чи силою битись з мужами?
Прецінь не ради троянців прибуб я копієзбройних,
битися ту, позаяк поготів мені ніц, суть винні:
адже ніколи корів не ганяли ми геть, ані коней,
ані колибудь у Фтії зело грудковій, мужекормній,
засіви нищили, бо забагато лежить посереду —
тіняві так верховини, як рівно й шумке те море.
Лши за тобою йдемо, пребезстидний, аби радів ти,
почесть підносячи ми Менелая й тобі же, псоокій...»
А одповів му по тому володар мужів Агамемнон:
«Конче тікай, як дух тобі схильний! Прецінь тебе я
нич не благаю сприяти мені; коло мене ж і інші,
що воздадуть мені шану, найпаче же Зевс промислитель.
Найнемиліший еси ми з князів боговирощених ти:
завше незгода тобі до вподоби і війни та битви.
Якщо еси дуже сильний, то се тобі мабуть од бога!
Втікиши додому з човнами своїми й своїми мужами,
над мирмідонами властвуй! а я щодо тебе не дбаю,
ані турбуюсь про гнів твій; погрозу ж таку тобі мовлю...»
Тако рече; Пелейдові ж скорб бисть, дух у нутрі му
в грудях його волохатих надвое отак си зважив:
чи то він, витягнувши од стегна свій меч доброгострий,
інших усіх розжене, а сам Атреїда здолає —
чи то ж жовч угамує і в душі затримає гнів свій? !
Поки він се вирішив був в серці своїм і на душі,
меч же тягнув із піхов превеликий, з'явилась Алена
з неба; послала бо ю білолікотна Гера богиня,
рівно обох у своїм узглядаючи й люблячи душі.*

Катастрофічність Державинового перекладу усвідомимо собі докладно тоді, як пригадаємо, що «Іліяда» належить до лицарської поезії, яку на княжих замках не читали, а виголошували або співали: в нас мандрівні скоморохи, в західній Європі *Minnesänger*-и, а в старинній Гелладі аойди і рапсоди. Зрештою в той час читацьке ремесло не було поширене, а тому «Іліяду» записано перший раз щойно кілька сторіч після її постанови в VI. ст. в Атенах за панування тирана Пісистрата. Польський письменник і мислитель Станислав Вінценз так представив слухове враження, послуговуючись діалогом Платона «Іон»: «Як висловлюється Сократ, головний учасник діалогу, епічна поезія є висловом пориву, що походить від божества, а поет і з черги рапсод є магнетом, який притягає залізні перстені і врешті цілий ланцюг. Боже натхніння за посередництвом поета і рапсода подібно охоплює довгі ряди слухачів, вводячи їх у стан натхніння, захоплення і пориву. В тім же діялозі сам рапсод Іон потверджує мисль Сократа, визнаючи, що коли він виголошує поезії і зокрема Гомера, то буває зворушений до сліз, здригнений, деколи переляканий, а серце малоццо не тріскає з зворушення. Той «магнетичний» стан передається слухачам». С. Вінценз вказує, як уважливо треба підходити до перекладу цього одноразового в бувальщині епосу, щоб при чужому для нашого вуха гексаметрі тиснулися сльози і тріскало серце з зворушення над долею богорівних героїв.

Не виключасмо, знаючи Державина, чи він під час перекладування не «усміхався дуже злобно в собі самім», якщо вжиємо тут слів Гомера з «Одиссеї». При цьому всьому треба признати, що Державин обіцяв перекласти Вергілієву «Енеїду» сучасною літературною мовою. Уявляв собі це так: Знаю її майже всю напам'ять. Лежачи в лічниці перед смертю, попрошу сестру, щоб перечитувала мені по десять стрічок. На жаль, не так сталося...

VIII.

Не так сталося, бо Державин при кінці літа 1960 р. захворів і його вдарив параліч. Майже зовсім відібрало йому мову, хоч інтелектуальні здібності були таки незаторкнені. Але працювати не було змоги, бо й руки дуже слабо порушувалися. Залишалося тільки майже німе думання самотника. Тільки на перший погляд це трагедія. Чи ж бо наше життя не пробігає між скукою серед людей і самотністю?

Але залишалося і примирення з Богом. Державин атеїстом не був. Про це довідемося достеменно з його власної заяви до Сенату Богословської Академії УАПЦ, в якій викладав гебрайську мову, як одна письменниця з помсти за гостру критику її невдалої п'єси написала очорнення до Консисторії. Державин відповів 16 березня 1948 р. так: «Ніде й ніколи я ні проти Християнства, ні проти вчення Православної Церкви не виступав, сповідаю Символ Віри Православної Церкви і відкидаю голослівні обвинувачення, як ординарний наклеп і обурливу профанацію священних для віруючого ідей і почуттів».

Між 1948 і 1964 чи пак 1959 рр. пройшло чимало часу. Після одного свого викладу в 1959 р. Державин заявив під час вечері серед своїх приятелів і поклонників у присутності о. І. Леськовича, що він бажає собі українського католицького похорону. В літніці на кілька місяців до смерти запитали його, чи він не хоче висповідатися, вчисляючи імена православних, українсько-католицьких і римо-католицьких священників. Вибрав українського католицького душпастиря о. д-ра І. Гриньоха.

Державин помер 7. березня 1964 року і є похоронений в Авгсбургу. Хай і це наше слово буде грудкою на могилу: почати і не закінчити — це притаманність генія й аристократа.

Ростислав Єндик

1944-1954

Мені не треба численних читачів. Мені досить кількох. Мені досить одного. Мені досить ні одного.

Монтень

I. ЕТИЧНІ АФОРИЗМИ

Тужно є губити на життєвій дорозі родичів і близьких, друзів і подруг. Але наскільки сумніша втрата випробуваного, уважного і компетентного співробітника!

Добрість це різновид чемности. От чому діти є такі безсердні.

Хто мені антипатичний, тому і я завсіди антипатичний, проте не навпаки: незрідка виявляється, що симпатична мені особа ставиться до мене неприхильно. В цьому ніби криється якась логічна помилка.

Події та обставини скрізь пристосовуються до характеру людини, з якою мають справу.

Основна риса в характері кожної людини (отже і в моєму) є ницість. Цього кожен може переконатись з особистого досвіду, прийнявши ницість за основний атрибут свого я і переглянувши під оцим кутом зору власну інтимну біографію: пребагато загадкового стає цілком зрозуміле.

Подібно до багато чого іншого, фізична праця теж може правити за засіб самосп'яніння та самовідвернення від прикрих думок (у цьому полягає психологічна суть толстовства).

Найсильніше практичне заперечення проти індивідуалізму полягає в серійному характері самих індивідів: трохи не кожному траплялося зустрічати в своєму житті по кілька особистостей, що в подиву гідній мірі повторюють собою один і той самий тип, лише з неоднаковою чіткістю в них виявлений. Чи можна в таких випадках говорити про особистість? Але якщо не можна в таких випадках, то і взагалі не можна: *principium individuationis* не повинно застосовувати з обмеженнями.

Невірно, ніби людина не бачить своїх власних хиб; навпаки, саме тому, що вона болісно їх сприймає, але неспроможна усунути — вона з тим більшою ревністю переслідує ті самі хиби в своїх ближніх. Це дає їй свого роду моральну компенсацію.

Віра є брак довіри: ми довіряємо тому, кого і що знаємо.

Спробуючи спізнати думки незнайомої людини, треба уявити собі, що саме думав би на її місці той знайомец, який найбільше скидається на неї фізично.

Про все можна розмовляти спокійно; хвилювання ніколи ні в чому не допомагає, хібащо, можлива річ, за винятком естетичної сприйнятливості (проте не творчості!).

Про вітаміни здійсмають мову, коли бракує хліба й м'яса, а про калорії — коли взагалі нема чого їсти.

Є придатні до виховання породи тварин, проте людей можна лише дресувати.

Що тяжче (і напруженіше) вивчалось, тим міцніше затямилось. Тому всі методичні засоби, що полегшують запам'ятовування (включаючи й правописну реформу) — сумнівної вартості.

Війна (з її неодмінною картковою системою) — найліпший розповсюдник вегетаріанства, отже якоюсь мірою і пацифізму.

Що охочіше хто зважає на чужі погляди, то менш охоче вникає в чужі мислі.

Уникай недобррозичливців: недобррозичливість заразлива і вкрай псує характер.

Якщо вища чемність полягає в тому, щоб не помічати чужих нетактовностей, то найвища — либонь у тому, щоб зовсім не допускатись подібної ситуації, себто взагалі уникати нетактовних людей.

Три ступені ницости: (1) найпрощенніше — триматися відмінно з відмінними людьми; (2) значно гірше — триматися відмінно з тією самою людиною, залежно від обставин; (3) гранична ницість — трактувати людину тим гірше, що більше вона дозволяє іншим супроти себе, а надто — навпаки. Щоб протидіяти всьому тому, треба насамперед константного й незмінного ставлення до себе самого.

Проникливість не тільки не сприяє передбачності, а радше навіть заваджає їй, бо систематично відучує від узгляднення випадкових чинників.

Якщо основна перевага моя полягає в проникливості, в спроможності добачити непомітне для інших, а основна хиба — в неминучому спізнюванні щодо всього, то обидві ці властивості зводяться, видима річ, до надто прецизної аперцепції. Отак стоїть справа з відповідними *qualités dominantes*, мабуть, в усіх.

Наскільки прощення брехня, настільки нестерпна людина, що звикла брехати собі самій.

Марно напучують молодь слухатись розумніших, коли над усе тяжче розпізнати — хто розумніший?

Найпростіший і найнепомилніший (специфічно жіночий) спосіб обдурити людину полягає в тому, щоб упродовж певного часу вповні узгіднювати власну поведінку з її бажанням. Тоді людина, силою людської природи своєї, починає сприймати це, як щось належне та більш ніж природне, і поступово втрачає здатність критично аналізувати наміри й мотиви свого партнера. Практичне узагальнення: що систематичніше робити те, чого від тебе сподіваються, то легше буде, в разі потреби, вчинити щось зовсім несподіване.

Що ближчі ми до остаточних старощів, то схильніші до думки, нібито конституційні властивості нашого — та й кожного — характеру, що здавались незмінними, це лише лихі навички, які замолоду легко надавались були до усунення або, радше, до заміни на інші. Типова сенільна ілюзія!

Справедливо, що скрізь і завсіди хліб дешевший за вино, бо радість дорожча за життя.

Прислів'я «язик мій — ворог мій» найліпше прикладається до тих, хто безпосередньо чи посередньо вихваляє себе самого і тим компромітує свою лукаву наївність в очах усіх, хто не дурніший за нього.

Люди, що вміють і звикли авторитетно висловлюватись, є справжнім громадським лихом, бо в їх устах усе більш-менш правдоподібне чи ймовірне набуває само з себе перекональності чогось безперечного.

Найбільше схильні вірити чужим обіцянкам ті, хто ніколи не додержує своїх власних; це незрозуміло, а втім однаково прикладається і до індивідів, і до суспільних чи громадських колективів.

Крайня ницість — з утіхою споглядати (або й культивувати) в інших таке, що для себе вважав би за нижче власної гідності: сказати б, заздрощі назворот.

Немає відразливіших людей, ніж ті, що сприймаються нами, як живе дзеркало наших власних недоліків і криве дзеркало наших власних вальорів.

Бездіяльність звичайно впливає з абсурдного наміру зробити все найкращим із мислимимих способом.

Найпростіше мірило культурного рівня людей та народностей це — наскільки вони розмовляючи обходяться без допомоги рук.

Пошану до старощів виявляють переважно ті люди, що мають мало шанс і ще менше надії досягти самим похилого віку; саме через це вони й плекають особливо бережне ставлення до цього останнього.

Справжній учений — не той, хто здатний займатись своєю наукою, а той, хто зовсім нездатний займатись абичим іншим.

Вміння сполучати приємне з корисним слушно сприймається, як душевна ницість і нахил до подвійної бухгалтерії в усьому.

Цікава річ, як міцно зачіпає нас усне висловлювання таких опіній, які в писемному або друкованому вигляді викликали б саму лише посмішку та благодушну іронію.

Почуття власної гідності є суттю єдине й однакове, тимчасом як маніри та нюанси його браку є незчисленні.

Недобре чоловікові бути самому — говорить біблія; але ж як добре — побути самому!

Розумно й послідовно було б приділяти видаленню рештків їжі з організму точнісінько таку саму увагу, що й способів, процесів та обставинам насичення.

Великодушністю первісно йменувалась сміливість і високолетність, а нині — щедрість чи поступливість (незрідка стимульована ницим і підсвідомим прагненням відкупитись від чогось та когось).

Кому нема чого робити з власними знаннями — викладає; хто не знаходить ужиття для власних

ідеалів — виховує; хто не сподівається успіху в особистих справах — вдається до суспільних; хто свідомий власної нікчемности — живе заради своїх дітей.

Щоб мати тривалий успіх у першій-ліпшій галузі, конче треба вмілого користання з власних свідомо культивованих недоліків. Щоб ні в чому не щастило, досить удатись до самовиховання з настановою на відсутні — отже й недосяжні — якості.

Бережливість щодо громадського майна рідко обходиться без надії заощадити з нього щонебудь на власну користь.

Лише страх перед лихом виправляє — аж ніяк не само лихо, яке діє радше навпаки; так само і всяка кара чи відомста.

Родинне виховання має ту велику перевагу над суспільним, що воно звичайно дає зворотні наслідки, стимулюючи внутрішню протидію юного індивіда і утворюючи таким чином бажаний антагонізм генерацій: чи не всі ми значно ближчі вдачею до дідів, аніж до батьків. Суспільне виховання, що неспроможне компенсувати гніт батьківського авторитету нічим серйозним, робить дітей здоровшими та врівноваженішими психічно, але ніяк не сприяє ранньому розвитку інтелекту та первісній кристалізації особистости.

Виховання може зробити все, але робить звичайно протилежне тому, чого прагне. Якби в мене був син, я влаштував би йому родинне виховання в суворо комуністичному дусі, виходячи з найглибшого переконання, що відтак нічого гіршого за фата або афериста з нього не вийде.

Характеристична для старечого віку сполука вередливости та впертости зумовлена переважно звичкою командувати у власній родині; отак родинний деспотизм сам себе карає.

Суспільне виховання має над родинним ту значну перевагу, що воно вельми просто й майже автоматично розв'язує численні питання, що видаються в родинному середовищі вкрай складними та болісними, зокрема — статеві питання.

Куріння є конче потрібне насамперед при розмові, як протиотрута на заразливе діяння нерозуму людського.

Книжки завсіди розбігаються: їхні ноги це руки читачів.

Життя не є серйозна річ: хоч воно й складає все, що ми безумовно посідаємо, а втім можна допуститись гратися ним. Справді серйозні речі — наука, мистецтво, релігія — до життя ні трохи неподібні.

Що невдячніший хтось, то й незлопомніший.

Щоб розуміти людей, треба вміти нічого й нікому не прощати.

Якщо все зрозуміти, значить усе простити, то що краще хто сам себе розуміє, то поблажливіше ставиться до власних провин та пакостей.

Люди менш боялися б старости, якби знали, що надзвичайне довголіття означає можливість побачити відродження мод та ідей своєї ранньої юности.

Лярошфую: «Всі скаржаться на слабу пам'ять, а ніхто не скаржиться на слабкий розсуд». Неправ-

да: дехто скаржиться, проте удавано — так що подібна скарга відразу дає впізнати запеклого лицеміра.

Елементарна справедливість вимагає, щоб одні здобували й раділи з своїх набутків, а зовсім інші споживали набуте першими й тишились споживанням. Так воно здебільшого і буває.

Зайняття торгівлею не відрізняється суттю від біржової чи першої-ліпшої якоїсь газардової гри, пов'язаної з певним ризиком; і наколи правда, що ризик — річ шляхетна, то сучасні нарікання на так звану спекуляцію свідчать лише про крайній занепад душевної шляхетности.

Конформістська етика гордовито відкидає гедонізм із тієї причини, що понад усі насолоди ставить задоволення особистої пустославности, іменує її мудрістю, або й чеснотою.

Конформістська етика не хоче усвідомити, що насолода, щастя, найвище благо, нарешті просто радість — не означають і не можуть означати нічого між собою відмінного; та злому належить зла радість, моралістові — суетна й заснована на самозамилуванні.

Новітні форми війни (повітряна, газова, підводна) найшляхетнішим способом виключають можливість безпосереднього грабунку та особистого самозбагачення; а проте непомітно, щоб це робило вояків некористолюбнішими і чеснотливішими: вимушене джентлменство не йде морально на користь.

Заради зручності та спокою люди скрізь порціонують свої втіхи і тим зводять їх на безконе-

но мале: все хочуть навіть не спочити, а лише перепочити, аж доки опочують. Якщо втіха є найвищим благом, то людина тільки й робить, що старанно його обминає.

Морально люди діляться в основному на дві категорії: ті, що, образивши когось, прощають йому це, і ті, що не прощають йому цього.

Інтелектуально люди діляться в основному на дві категорії: ті, що від злости розумнішають, і ті, що від злости дуріють. Ці останні, наколи й висловлюють розумні думки, то лише випадково та без зв'язку з власним світоглядом і систематичним мисленням.

При решті рівних умовин перемагає той, хто спромігся завдати противникові спокусу зручного й почесного відступу.

Як правило, інтелігентна людина зазнає невдач і розчарувань насамперед через те, що занадто поспішає та забігає наперед: розчаровується в родинному житті, одружившись у віці двадцятьох-тридцятьох років, тимчасом як одружуватись слід у сорок-п'ятдесят років, озброївшись життєвим досвідом; безуспішно силкується зробити кар'єру в тридцять-сорок років, замість вичікувати в слушній певності, що в п'ятдесят-шістдесят років кар'єра сама собою прийде; марно прагне в сорок-п'ятдесят років відомости та слави, які однаково не проминуть з'явитися в шістдесят-сімдесят років; нарешті розчаровується в житті та поспішає передчасно сконати в п'ятдесят-шістдесят років від випадкової застуди абощо, хоч була цілковита рація прожити до вісімдесятьох років, і довше.

Розумова втома це тягар уяви про неминуче наступну працю; мірою того, як ця остання здійснюється, людина відчувається дедалі менше втомленою. Це однаково стосується й до втоми від життя.

Щоб щиро любити дітей, треба не стільки пам'ятати власне дитинство, скільки уявляти його собі в рожевому світлі.

Як бачити насамперед з жіноцтва, постійне спілкування з дітьми або знижує інтелектуальний рівень (якщо доросла дитина піддається під їх вплив), або ж псує нерви та вдачу (якщо не піддається).

II. ЕРОТИЧНІ АФОРИЗМИ

Якщо жінка після деякого періоду шлюбного добробуту починає закидати своему партнерові холодність і брак уваги, то йому залишається тільки негайно кинути її; бо це значить, що вона сама охолола до нього, а до того ж — беззворотно, як от Анна Кареніна до Вронського (Толстой чудово зобразив симптоми тієї ситуації, проте сутність її розумів не краще, ніж його героїня).

Чоловік подеколи годен визнати, що коли б Татьяна справді кохала Онегіна, вона прагнула б віддатись йому, а не вийти за нього обов'язково заміж; але жіноцтво ця думка скрізь обурює.

Не раз зазначалось, що в чоловічому коханні скрізь є певна доза зневаги до жінки. Проте, чи не поправніше буде визнати щиро, що кохання й зневага до жінки — це те саме, позаяк фізичний по-

тяг до жінки усвідомлюється психічно в характері зневаги до неї? Причинове пояснення легко збудувати на засаді фрейдизму; а практичний висновок складається вельми моральний: не зневажай жінку за те, що вона тобі подобається.

Чоловіків упевняють і переконують, а жінок умовляють і переговорюють.

Жінка скрізь схильна вважати свого дружину за розумного (навіть коли зраджує його), а свого коханця за дивака; чи не тому, що, з її погляду, найрозумніше, що може зробити чоловік, це — одружитися з нею?

Жінки це ті самі дівчатка, лише більш-менш пристарілі. Чи не править і замилювання їх у дітях за дальший протяг і наслідок культивованого змалку панькання з ляльками?

Справжня дружба між чоловіком і жінкою можлива лише після взаємного сексуального переситу. Але й це останнє спостерігається не часто, а перше й поготів.

Щасливий, хто виховувався в чисто жіночому родинному оточенні: він привчався робити все сам (і краще).

Метаморфоза жінки, того живородного організму, на так звану даму становить найвище і найнеймовірніше з усього, на що спроможна культура людська.

Яке явне божевілля — закохатись у жінці, ще жадного разу не випробуваній, про яку навіть невідомо, як саме вона пеститься! Ні, хай жінка сама мною зацікавиться і доведе свою зацікавленість на ділі — а тоді я подивлюсь, чи варт її кохати.

Поетичність місячного світла походить із того, що при місяці навіть абияке жіноче обличчя видається гарним.

Основне призначення так званого громадського обов'язку в усіх його відмінах — підтримувати хитку самостійність чоловіка супроти непоборного родинного, себто жіночого впливу; посилення на громадський (національний, суспільний, релігійний тощо) обов'язок — це останній засіб саморятунку для чоловіка, як от для жінки — сльози.

Немає сумніву, що ревнуючи чоловік соромиться своїх ревнощів; і хоч причина цього аж ніяк не надається до розуміння — сам уже факт становить більше ніж достатню підставу, щоб уникати того почуття: не личить джентлменові соромитись власних емоцій.

Коли доросла людина тимчасово падає в дитинство, то в чоловіка це зветься героїзм, в жінки — гістерія.

Людина навчається цінити дружбу лише тією мірою, якою втрачає надію знайти її в стосунках між чоловіком і жінкою. Дружба є сурогатом щасливого подружжя; тому суспільство, що культивує дружбу, є поспіль схильне разом з тим і до педерастії (античність, іслам, ренесанс).

Лиху послугу зробив жінці так званий вік електрики: не само лише бальове декольте, а майже поспіль і жіночий профіль потребує світла свіч і неймовірно багато втрачає при всякому іншому освітленні. Сексуальна естетика мала зазнати в зв'язку з тим значних змін, і зазнала їх.

Найпростіша істина, що все сексуальне має до моральності та етики не більше стосунку, ніж

музика чи гастрономія (а в цьому й сенс так званої еманципації плоті) — сприймається людством так туго й болісно, що в основі сексуальних переживань первісної свідомости доводиться справді припускати щось воістину монструозне, на подобу фрейдистського комплексу.

За весь час свого існування людство з подиву гідною впертістю відкидає єдину можливість такого виховання, яке змалку робило б людей культурними: доручити виховання хлопців жінкам, а дівчат — чоловікам.

Рідкість шлюбу між братами й сестрами не потребує ніяких метафізичних (фрейдизм включаючи) пояснень: вони такою мірою надокучають одно одному за часів спільного хатнього виховання, що дивно, коли вони в дальшому взагалі якимось здатні взаємно себе зносити.

Аж ніяк не виключена річ, що наддостаток і різноманітність сексуального досвіду робить людину не тільки розумнішою, а й етично повновартіснішою: цнотливість є штучно підтримувана інфантильність.

Єдиний засіб скріпити шлюб це запровадити ту чи іншу (більш-менш обов'язкову) форму пробного шлюбу — хоча б у вигляді річного чи дворічного межичасся між заручинами і одруженням.

Розум виразно промовляє про перевагу жінки над чоловіком (хоча б тому, що жінка здібніша складати вірші), але серце неспроможне з цим погодитись.

Основна статева різниця між чоловіком і жінкою полягає в тому, що кожна жінка вже з ди-

тинства інстинктивно й непомильно знає, якого саме чоловіка їй треба; а чоловік доходить відповідного знання про потрібну йому жінку лише з великим трудом, здебільшого пізно, або й занадто пізно. Тому найщасливіша жінка — та, що одружилась за власним вибором змолоду і ніколи не знала іншого чоловіка, крім власного дружини; а найщасливіший чоловік — той, для якого всяка жінка є жінка, та й усе.

III. ЕСТЕТИЧНІ АФОРИЗМИ

Воєнна історія особливо приваблива тим, що деталі операцій та боїв не затримуються в пам'яті, так що дотичні виклади можна перечитувати десятки разів як нові.

Краса органічної природи є ілюзійна силою своєї органічності. Метелик це не що інше, як тарган на крилах.

Чи не становить релігія естетику, яка не осягла самосвідомости, подібно до того, як сукупність звичаїв становить неусвідомлену етику? З цього випливало б, що релігійне почуття і властиве естетичне сприймання є антагоністичні.

Ідейний зміст артистичного твору істотно сприяє реалізації мистецьких його елементів, але, подібно до каталізатора в хемічному процесі, ніяк не сполучається з ними.

Музика — найдемократичніше мистецтво. Крайня любов до музики і вульгарний смак, мабуть, невіддільні.

Театр це єдине мистецтво, яке процвітає за надміру політики. Проте, що вищий театр, то нижча драматична література.

Людина, що говорить про гарні вчинки, рідко здатна оцінити гарну річ, і прекрасне в мистецтві навряд чи є приступне для любителя прекрасних почуттів.

Героїзм, святість, честь — чудові теми для мистецтва, проте здійснення їх у житті не сприяє мистецтву. Сили людські обмежені: не можна разом служити мистецтву (або ж науці) і особистій досконалості. Жаден філософ не спромігся б утворити свою систему, якби почав з неухильного виконання власних моральних імперативів.

Краса в самому житті це людина, як витвір мистецтва, себто, очевидно, актор. Принципова значущість мистецтва сцени аж ніяк не знижується через ту прикру обставину, що переважна більшість акторуючих фальшує й на сцені, і в побуті.

Позитивне діяння алкоголю на мистецьку й поетичну творчість навряд чи поступається вагою своєю перед любовними стимулами, хоч здебільшого замовчується в історії літератури та мистецтва (на відміну до діяння інших, екзотичніших наркотиків). Проте ще міцніше алкоголь стимулює мистецьке сприймання; адже навіть природа набуває для сп'янілої свідомості якоїсь подоби естетичної вартости.

Рубіж літературної творчости: письменник не може створити персонажа розумнішого за самого автора.

При читанні масовий читач прагне уявити собі, як усе це відбувалося б у дійсності; справжній amator і цінитель літератури намагається уявити собі, що почував і думав автор речі, творячи її.

Естетичне в літературному творі, себто його стиль, складається виключно із слів (стилістика) та тих елементів сюжету, що надаються до графічно-просторового визначення (композиція). Решта, що не стосовна до граматики та діяграми, є позачуттєва і тим самим позамистецька (так званий зміст).

Абсолютний смак тією самою мірою не обов'язковий для письменника, що й абсолютний слух для композитора; проте для читача — та критика — це справжнє щастя, здатне надолужити йому в житті все.

Історія літератури є історія літературних жанрів, проте не теоретично постульованих (інакше кажучи, уявних), а історичних, взаємно розмежованих стилістичними й композиційними принципами, конкретних літературних шкіл, що з них кожна посідає — хоча б *implicite* — самодостатню систему стилю. Стиль є сукупність жанрових стилістик певної школи.

Талановиті люди пишуть вірші за молодих літ головним чином через те, що ще не зустріли справді неповторних взірців поезії на свій особистий смак; бо для цього треба чималої ерудиції.

Сміх є притаманний людині біологічно, як от іржання — коневі; тому не сам лише дитячий сміх (на основі оптимального *habitus*-а організму) та жіночий сміх (на основі сексуального збудження), але й сміх культурної людини (на основі комічної

аперцепції) поспіль свідчить про тимчасову перевагу анімального первня над інтелектуальним.

Пародія — це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти борониться проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди.

Жаден дикун, жаден кубіст не вигідає такого абсурдного й несмачного вбрання на голову, яке здатна спорудити перша-ліпша модистка — для жіноцтва, перший-ліпший фахівець з умундирування — для вояцтва: однаково прикро й для культури, і для цивілізації.

«Поняття краси легко визначити: краса це те, що навіває почуття безнадії» (Поль Валері). — Стосовно до жіночої краси це майже трюїзм; проте, щоб вирозуміти цю дефініцію вповні, треба вміти кохатися в творах мистецтва міцніше, ніж у жінках (зглядно, в чоловіках).

Слушно сказано, що стиль це людина; справді, якщо відібрати людині свідоме чи підсвідоме прагнення певного стилю, то й лишиться сама лише безпосередня bestialність.

Питоменне завдання критика — без попереднього ґрунтового дослідювати мистецький твір і з артистичного погляду, і з ідейно-морального, себто робити те, що мистецтвознавство, з одного боку, і історія філософії та моральности, з другого, роблять по попередньому ґрунтовному досліді, кожне нарізно.

Професійне завдання критика — порожніми фразами характеризувати змістовний мистецький твір; бо лише отак критик може уприступити той твір для публіки. І це ще не біда: аби він не під-

носив — тими чи тими фразами — твору порожнього.

Критик-артист обминає найслабші твори мистця, а критик-публіцист — найліпші.

Апостола національної органічності в літературі уподібнює до тих теоретиків, які найвищий осяг мистецтва вбачають у неухильному й простолінійному наслідуванні канонічних взірців — з тією лише відміною, що за критерій досконалости вони вважають якість імітації (артистичне «як»), а він — предмет імітації (позаартистичне «що»), ототожнюючи тим самим мистецтво з суто технічною виучкою, яку можна скерувати на що завгодно, а слід, мовляв, скеровувати на визнані зразки національної самобутности. Безперечно, власна маніра ліпша за чужу маніру; проте чужа майстерність ліпша за власну маніру, бо потенційно веде до власної майстерности, а власна маніра — до самої лише манірности.

Переживаючи при читанні поетичного твору певні більш-менш естетичні емоції, читач, силою свого природнього еґоцентризму, уявляє, буцімто в оцьому й полягає призначення мистецької творчости — в передачі йому, читачеві, естетичних емоцій, які сам автор, переживши їх перед постанням мистецького твору, передає йому через ad hoc складений твір. Суцільна ілюзія! Ніякі естетичні переживання не передують в авторовій свідомості складанню мистецького твору: мистець переживає естетичні емоції лише мірою того, як сам твір уже твориться, і творить його саме для власного осягнення та поглибленого переживання естетичних емоцій. Естетичні емоції мистця (лише ступенем інтенсивности, а ніяк не

якісно, відмінні від естетичних переживань читача) це — втіходайне відбиття самого твору (наскільки він уже існує) в естетичній свідомості мистцевій, продукт читання автором самого себе; вони скрізь мета й наслідок мистецької творчости, а не причина чи передумова. Естетичне почуття створюється самим мистецьким твором, а не створює його; інакше бо артистична творчість нічим не відрізнялася б від першого-ліпшого гатунку популяризації та вульгаризації.

Уґрунтування естетизму: Плоть людська є фактично розколота на чоловічу й жіночу стать, що вічно жадають метафізичного — в фізичному акті — новос'єднання. В подібний спосіб і душа людська є розсічена на інтелект і моральність, що емпірично зовсім незалежні одно від одного. Симулювати реальну залежність істини від добра — лицемірство релятивізму; симулювати реальну залежність добра від істини — ницість утилітаризму; симулювати реальну єдність істини й добра — бестіяльна тупість конформізму. Тому майже кожна людина скрізь — і кожна людина майже скрізь — є лицемірна в своїх стосунках з іншими, ница в глибині власної свідомости і бестіяльна, як суспільна величина. Проте, за природою своєю, людина не може не прагнути метафізичного подолання ментального антагонізму добра і істини, і то не лише абстрактно — в філософії — а й у такому самому конкретному пляні, що й містичне подолання сексуального антагонізму в коханні. Естетизм твердить, що онтологічна єдність істини й добра розкривається в мистецтві через естетичну насолоду — як творчу, так і відтворчу, себто споглядальну — як конкретна й разом з тим надприродня краса артистичного твору (а вторинно

і природи, психіки тощо); тим самим краса становить найвище реально приступне свідомості людській благо, як єдина конкретна маніфестація єдности Абсолюту; і наколи б мистецтво не існувало заради мистецтва, то й пізнання було б скрізь аморальне, і мораль — скрізь абсурдна. Реальність маніфестації Абсолюту в акті естетичної насолоди відповідає реальності маніфестації містичного первня в акті сексуальному.

На відміну від української літератури, літературна Україна починається з Лесі Українки.

IV. ЛІНГВІСТИЧНІ АФОРИЗМИ

Мова ні в чому не виражає національности; бо хоч кожна нація хвалить саму себе по-своєму, мову свою всі вони підносять у цілком однакових висловах.

Ми добираємо собі вимову, в усякому разі, з неменшою пильністю, ніж краватку або жінку.

Питальному реченню дорівнює за своїм логічним змістом дис'юнктивне судження: чи Сократ людина? = Сократ або людина, або ні. Це стверджується також уриваним характером питальної інтонації в індоєвропейських мовах (випущення другого члена альтернативи). Питальність як така розкривається в логіці, як самий факт ставлення дилеми (до чого й зводиться психологічна зацікавленість).

Якщо модна в домінантному мовному середовищі стилістика визначає собою всю фактичну еволюцію кожної окремої мови, то потенціал і лі-

міт тієї еволюції, в свою чергу, є зумовлений успадкованою структурою кожної мови, зокрема — її фонетичною системою та акцентуацією (як це цілком очевидно в ритміці, меншою мірою — в метриці).

Переважає більшість мовних змін зумовлена тим, що мовці такою мірою прагнуть говорити бездоганно, що саме через це й виходять поза межі визнаних ними мовних зразків — гіперкоректно перебільшуючи належне, зовсім усупереч власному намірові.

Щодо звукових змін: що менша різниця між фактичною і бажаною вимовою, то більших зусиль потребує подолання цієї різниці; а понаднапруження природньо призводить до надмірного наслідку. Взагалі, коректна вимова є річ така стала, що витиснути її може здебільшого сама лише гіперкоректна вимова.

В стилістиці (як і в усім іншому) люди воліють або звичне, за те, що воно є звичне, або незвичне, за те, що воно є незвичне. Тому всяка система стилістики, що виходить із специфіки даної мови, в корені недостатня.

Мова буває або конкретна чи практична, або абстрактна чи наукова, або ж помішана конкретно-абстрактна чи поетична. Поезія є стилістичний контраст конкретного й абстрактного, і все зумовлене цим контрастом зветься поетичним.

Легкість засвоєння мов дітьми пояснюється виключно балакучістю: мовчазні діти засвоюють мови аж ніяк не легше за дорослих.

Можна визначити, скільки на даній сторінці є речень, але не можна полічити, скільки в ній

міститься думок (або суджень); бо думка, будучи за самим еством своїм логічною єдністю попереднього й наступного, завжди єдина і зовсім не підлягає категорії кількості.

Визначати речення, як словесний вираз закінченої думки (або судження), значить потрапляти в блудне коло; адже такий ступінь закінченості є чинником граматичним, а само мислення, за логічною природою своєю, є безперервне, і наколи воно психологічно фрагментується (переходячи до царини підсвідомого), то від того ні трохи закінченішим не стає.

Перекладницька діяльність формує скептиків, скільки заміна однієї умовної фразеології на якусь іншу, так само умовну, а майже ні в чому не тотожню з першою, найкраще виявляє внутрішню неспроможність обох; це однаково стосується і до філософії та релігії, і до моралі та політики.

V. ФІЛОСОФІЧНІ АФОРИЗМИ

Систематика є притулком для хаотичних розумів, несвідомих того, що мислення кожного індивіда вже само з себе становить систему, і що, за точності в деталях, усі кінці сходяться в пляні ідеї — силою іманентної індивідові консеквентності і незалежно від ступеня фрагментарності викладу.

Natura naturans (природа природодайна) стосується до *natura naturata* (до природи природоємної), як два кути до визначуваного ними трикут-

ника. Цей стосунок — ніяк не кавзальний, і не еманацийний поготів.

Наука є позитивізм, очищений від своїх метафізичних елементів (наприклад, від ідеї прогресу); інакше кажучи, наука є позитивістська метода.

Істина скрізь проста: всяке ускладнення походить із комбінації непомірно великої фантазії і непомірно слабкої компетентности.

Наявність і фантазії і компетентности — мистецька діяльність; самої компетентности — наукова; брак і тієї і тієї — практична (політика, господарство); наявність самої фантазії — лжедіяльність (публіцистика, теософія та решта мітворчости).

Графологія — драстичний зразок науки принципово можливої, але фактично нездійсненої. Дія вдачі на характер письма є засадниче незаперечно; проте вона такою мірою переплітається однорідними результатами з історично змінним впливом школи, маніри, моди і з біологічно змінним впливом настрою, стану здоров'я, віку, що виділити в певному характері письма чинники біологічно константного впливу вдачі — не легше, ніж вилучити з живого організму людського всю наявну в ньому кількість грамів соли.

Інтуїтивним мисленням заведено називати таке, що його дискурсивного й підсвідомого (бо автоматизованого) ходу висновування ми з певних причин не можемо — або ж, радше, не хочемо — усвідомити вповні.

Якщо матерія є реалізація світової волі в часі й просторі, то світова воля є відтак не що інше, як матерія розглядана поза часом і простором; з

цього погляду, волюнтаризм Шопенгауера виявляється єдино послідовною матеріалістичною метафізикою.

Парадокс у науці це наче метафора в поезії: такий самий специфічний, мало не обов'язковий, принципово продуктивний, а мірою своєї новизни ненависний конформістам усіх гатунків.

Якщо субстанція єдина, то свобода волі не ілюзійніша за її ж таки причину зумовленість; бо саме те, що під атрибутом протягу видається причиною дії — є субстанційно тотожне з тим, що під атрибутом свідомости видається рішенням волі. Sub specie aeternitatis і те і те однаково сходять на логічний закон достатньої підстави.

Інтелект — не частина природи людської, віддільна від решти частин, а найвищий сенс сукупности її. Як змісл слова — в його значенні, поза яким воно перестає бути словом, так змісл людини — в тому, що вона мислить. Інакше кажучи, мисль є ентелехія існування людського.

Можна розглядати емоції та решту внутрішніх почуттів, як сукупні чуттєві сприйняття цілого організму, що їх фізична природа лишається неясною для свідомости через брак точної локалізації; наприклад, сум є біль, що сумарно відчувається цілим тілом і через те відчувається неясно. Щось подібне спостерігається напочатку захворіння.

Діалектика є методою хибного мислення. Хто мислячи помиляється, той тим самим мислить діалектично.

Якщо суб'єктивний ідеалізм Фіхте вирозуміти можна, але не варт, а трансцендентальний ідеа-

лізм Шеллінга вирозуміти варт було б, та ніяк не можна, то діалектичний ідеалізм Гегеля і вирозуміти не можна, і якби можна було, то не варт.

Коли починають посилатись на те, що немає правила без винятку, то це радше несхибна ознака, що винятки вже склали й становлять нове правило в заміну попереднього, яке не виправдало себе і зійшло нанівець (або й завжди було фікцією).

Наукова термінологія є тією мірою умовна й невідмінна, що й правопис у писаній мові.

Немає епохи, яка не здавалася б сучасникам переходовою, а найближчим потомкам — відносно стабільною (дальші покоління судять залежно від вироблених школою схем).

Єдина можливість навчитись мислити самостійно це — систематично думати про речі якнайнеприємніші (бо думати про приємне значить не мислити, а мріяти). Проте, без природженої схильності до чіткого й прецизного мислення, і ця можливість лишається самою можливістю.

VI. ПОЛІТИЧНІ АФОРИЗМИ

Пишати з своєї нації — річ загальноприступна: це поспіль роблять також і ті, кому вкрай нема з чого пишати. Але нація з таких-от напевне не пишати.

Тривала боротьба між двома політичними групами неминуче стирає згодом суттєві відміни між ними; бо, з одного боку, подолання конкурента

стає за передумову всякої дальшої діяльності і de facto самоціллю, а з другого боку, обидва противники змушені переймати один від одного ефективні тактичні засоби. Цей процес взаємної нівеляції підтримує фальшиву уяву, буцімто в політиці крайності збігаються.

Всупереч багатству юридичної термінології, реальна структура політичної влади вичерпується двома антагоністичними типами: або станова олігархія, або ж демократична (зглядно, демагогічна) диктатура. Труднощі аналізи історичних державних витворів пояснюються наявністю (1) переходових епох, коли відповідна структура ще перебуває в процесі кристалізації, (2) переходових типів, що створюють фактичне двовластя в державі, і (3) тенденції до мімікрії, що природньо притаманна всякій політичній владі.

Тенденція до мімікрії є природньо притаманна всякій політичній владі, позаяк одвертий прояв влади є вже її використанням, себто, в певному сенсі, споживанням; а влада, як і всякий авторитет, потребує оперування не лише обережного, а й бережливого: згідно з шотським прислів'ям, пиріг або з'їдають, або ховають. Саме через це політична організація незрідка набирає закінченої форми якраз напередодні свого падіння; воно бо вичерпала цим свої останні сили.

Велич національної ідеї є зворотно-пропорційна дійсній величі даної нації за даної доби і має на меті надолужити її нестачу.

Політичні погляди індивіда значною мірою залежать від його конституційних (психофізіологічних) властивостей, що визначають ступінь то-

вариськості: симпатія до людського зборища як такого, зокрема поширена за молодих років, органічно тяжіє до так званої демократії (себто до демагогічної диктатури), незалежно від найменування та ідеологічного ґрунтування цієї останньої.

Культурність країни вимірюється багатством її мешканців; бо (міркуючи в статистичному масштабі) багатство робить людей — або їх спадкоємців — освіченішими, себто кращими під усіма поглядами. Отже держава, що є багатша за своїх громадян, є ворожим культурі чинником.

Вельми небачно — сподіватись від державного перевороту істотних вигід для себе особисто (це доля нечисленних), і вкрай наївно — сподіватись їх для друзів або потомства (справа, щонайменше, ризикована). Не надія рухає революцію, а ненависть і жадоба пімсти, що міцніші за закон самозбереження.

Держави тоталітарного типу, будучи вельми однорідними структурально (себто з погляду систематики — інакше кажучи, *sub specie aeternitatis*), проте істотно різняться і стадіально, і щодо конкретного об'єкту своєї нищівної діяльності, скерованої на певну групу людності. Цим визначається різна оцінка цих держав, несподівана з державно-правничого, але цілком зрозуміла з історичного погляду.

Ідея загальнолюдського прогресу скрізь була не чим іншим, як виразом органічного й послідовного націоналізму, що вбачає в добробуті власної нації природне й неминуче увінчання історії людства. Якщо сучасний націоналізм здебільшого відкидає ідею прогресу, то лише тому, що ця кля-

сично націоналістична концепція надто розбігалася б з очевидними фактами в кожному окремому випадку. В цьому слабкість сучасного націоналізму.

Демократія і диктатура співвідносні, бо диктатура повинна спиратись на щось таке, що є неспроможним її контролювати — а це і є демос. Демократія не утворює диктаторів, а сама утворюється претендентами на диктаторські повноваження.

Демократія є поняття суто негативне: касування офіційних станів і усунення фактично існуючих станів від політичного керівництва. Тому не можна заснувати демократію: можна лише запровадити та формально зберегти демократичну конституцію.

Анархістська дилема «ситість або свобода» — хибує на оптимізм: за революції немає ні того, ні того.

Конституційна монархія (якщо тільки вона не обернулася на фікцію) — єдиний режим, який тим слабший, що довше триває влада його носія: елементи незадоволення нагромаджуються автоматично. Такий є історичний закон двовластя.

Здорова людина не думає про своє серце, а здоровий чоловік — про свою мужність; отак і здоровий народ — про свою національність.

Національної інтелігенції немає: національне в ній — це гріхи шляхти (з національною нетолерантністю включно), перейняті без її ж таки гідностей. Національною є скрізь не інтелігенція, а еліта.

Щоб бути чистим, треба не тільки митися, скільки не мазатись об щось брудне, себто, крім самого себе, нічого не мити й не чистити: істина, що неприступна суспільній моралі і громадській публіцистиці.

Неможливо, та й небажано, бути постійно ситим; але два-три рази на добу треба відчутти себе вповні насиченим. Точно так само людям треба час від часу відчутти себе політично вільними; для того в добре впоряджених державах періодично влаштовується парламентські вибори та всякого роду плебісцити.

Вихваляти певну націю значить уже — виявляти деяку душевну ницість, замикаючи очі на доміантні серед усіх людей вади; наскільки ж обурливіше і імморальніше — вихваляти або виправдувати людство в цілому!

Що миролюбніша є людність, то більше воєн на її терені, бо само миролюбство психологічно внеможливлує для людности своєчасно загнудати горстку авантюристів, що втягають цілу країну у війну або повстання заради особистих інтересів. Цим значною мірою пояснюються незліченні війни давнини та середньовіччя.

Кооператори є в усьому подібні до вегетаріанців: люди не надто симпатичні, проте суттю безневинні, ні з якого погляду не максималісти і вельми помислові супроти державного втручання чи тиску; коротше кажучи — зразкові громадяни.

Передбачати рух історичних подій було б не так уже й тяжко, якби не постійний та потужніший за всяку уяву чин необачної наївності мас

і безмежного самозасліплення провідників; ексцеси людського нерозуму годі передбачати.

Нація, що не має почуття власної гідности і пишається з того, що в ній найпересічнішого і найбільш тривіального, схильна виставляти напоказ найжалюгідніші свої риси і легко стає ненависною для всіх — з чого сама щиро і наївно дивується.

Демократичний принцип: щоб усім було добре. Аристократичний: щоб ліпшим було ліпше, а гіршим гірше. — Демократичний принцип: закони пишеться про всіх. Аристократичний: та не про кожного. — Демократичний принцип: усяке бажання маси є правне. Аристократичний: жадне бажання маси, само з себе, не заслуговує на увагу. — В усіх випадках, аристократичний погляд ближчий до реальности.

Станова організація суспільства зі спадковим розподілом функцій та професій неминує призводить до того, що більшість — принаймні у вищих і середніх шарах — офіційно займається зовсім не тим, до чого кожен зокрема має схильність або здібність. Проте для вдосконалення естетичної культури може й ліпше, щоб ця остання була за суто особисту й приватну справу самого любителя.

Справді новий політичний режим твориться здебільшого на основі контрреволюції і під виглядом реставрації старого, якого і не знають гаразд, і не хочуть знати, а тільки ідеалізують, себто санкціонують його ім'ям власні ультрамодерні вигади.

Кожен режим гине насамперед через самоотруєння власною пропагандою, яка була первісно призначена для мас, проте *à la longue* призвела до самозасліплення і самі керівні сфери.

Песимізм у політиці неминує викликати підозру в прихованій недоброзичливості, позаяк для людини більше ніж природньо — триматися тієї сторони, якій вона приділяє більше шансів успіху; з другого боку, силою тих самих причин, сам тільки песимізм остаточно закріплює репутацію цілковитої непідкупності.

Соціалізм (наколи це не дрібнобуржуазний забобон) є державний капіталізм плюс революційна фразеологія — єдине, що може бути в державному капіталізмі революційного.

Здавалося б, що дрібніша здобич, то запекліша боротьба за неї між політичними антагоністами (якої завгодно величини та питомої ваги). Насправді ж, що запекліший політичний антагонізм, то нікчемнішими можуть бути зовнішні приводи його прояву.

Так звана політична свобода — сам лише результат конкуренції кількох рівнозначних і незацікавлених у взаємовинищуванні партій — а ця остання умова здійсненна лише за особливо сприятливого зовнішнього становища держави.

Взаємні обвинувачення в підступі та лукавстві є з боку відмінних між собою народностей неминучі, позаяк усі всіх обдурюють і, головне, додержують при цьому засадничі відмінні кодекси зовнішньої порядності та умовного джентльменства. Звідси — найглибше взаємне нерозуміння.

Наскільки це все ж таки краще, коли певна кляса удає з себе націю (як от на Заході), ніж коли певна нація удає з себе клясу (як от на Сході)!

Дві відміни національної пихи: західні нації пишаються з своїх лихих прикмет, а східні — з своїх уявних.

Загальновідомий софізм, що кожен народ — вартий свого державного ладу (чи то свого уряду, чи то свого проводу) означає, власне, начебто всяка меншість відповідає за перші-ліпші гадки та вчинки відповідної більшості, незалежно від сутності й ступеня принципових розходжень між більшістю й меншістю.

Політик є людина, що уявляє, начебто протидія буде тим слабша, що міцніша є дія. Політикан є значно скромніший: він лише сподівається, що встигне полагодити власні справи, заки протидія розгорнеться.

Всяке діловодство не лише годує бюрократію та канцеляристів, а й посідає певну культурну вартість, оскільки постачає цінні матеріали статистиці. Статистика, зрозуміло, теж для людей (а не люди для статистики) — для тих людей, що нею займаються.

Бюрократія, те лихо роду людського, є невід'ємна від осягів освіти і паралізувала б усяку розумну діяльність, якби не пом'якшувалась або підкупом, або суспільними зв'язками та громадським престижем; цей другий засіб більш уживаний в тоталітарних державах і значно тяжчий для маси людності.

Наївні люди уявляють, начебто ототожнення сили й права робить їх сильнішими. Проте сама лише розумна сила творить право, як гарантію супроти власного евентуального нерозуму, а одверте порушення права — скрізь верх нерозуму.

Тяжкість режиму не в тому, хто править, і навіть не в тому, хто контролює правлячих, а в тому, якою мірою держава втручається в суспільне, господарське й культурне життя одиниць та їхніх більш-менш приватних групувань. Відтак, хоч тяжкий режим може бути висококультурним, зате легкий режим не може бути антикультурним. Висновки самозрозумілі.

Лиша недоля — назавсіди кинути рідний край, та ще гірша — зовсім не мати права кинути його.

Щоб одержати повну академічну освіту, з докторським званням включно, треба п'яти-шести років серйозної праці; щоб змінити національність і стати, наприклад, справжнім американцем, треба теж п'яти-шести років більш-менш серйозної праці. В обох випадках — справа суто інтелектуальна і для розумово малорозвинених осіб сливе неподоланно важка. Інакше й бути не може, бо нація є насамперед ідея, і тільки в цьому її сила і слабкість.

Самі лише палацові та інші льокально обмежені перевороти можуть виходити на добре: вони бо є подібні до абортів, а справжня революція — до абортів з наступним зараженням крові.

Державний або громадський діяч порастає головне коло того, щоб наготовити документацію та інші матеріали для власних мемуарів; літературна діяльність напівбелетристичного характеру.

Є два сорти аристократів: ті, що знають усе, нічого не навчавшись, і ті, що всього навчавшись, нічого не знають. А демосові притаманна одна лише сорта людей — тих, що нічого не навчалися і нічого не знають.

Як потоплючий сам себе занурює у воду своїм корчіним борсанням, так власті (якого завгодно напрямку) з автоматичністю безумовного рефлексу реагують на зростання цін заборонами так званої спекуляції та іншими обмеженнями приватної торгівлі — а це не може мати ніяких інших наслідків, крім дальшого і ще незрівняно енергійнішого зростання цін. Людина може навчитись плавати; але чи власті можуть навчитись розумно мислити?

Основне призначення соціальної політики на цілому протязі світової історії, зовсім незалежно від усякої ментальності або ідеології, полягає в тому, щоб певна еліта тримала масу на поводі (а відповідне призначення культурної політики — в тому, щоб та еліта не ставала занадто хамлуватою). Звичайно ж, найбільш практично, морально та елегантно — щоб сама маса тримала себе на поводі або, принаймні, була цього певна. Такий фокус зветься парламентарною демократією і, подібно до всякого фокусу, подекуди вдається.

Питають: чи повинен мистець бути громадянином? Безперечно повинен, і то не просто громадянином, а громадянином ідейно незалежним, себто позапартійним — хібащо він спроможеться закласти власну партію.

В особистому житті кожної людини є щось трагічне. Тому боги додали до того суспільне та громадське життя, як комічний або гротесковий елемент існування; воно бо, хоч і не позбавлене часом жаху та макабричності, проте скрізь і принципово позбавлене гідности (а тим самим і трагізму), бо гідність людська полягає в особистості і виявляється лише в індивіді та індивідуально.